

Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου

Η ποίηση του Γιάννη Ρίτσου, ποίηση πολύτροπη και «πρωτεική», εκτός από την ιστορία, τη βιωμένη πραγματικότητα, την αυτοβιογραφία και τη σημαντική των πραγμάτων, αντλεί τη θεματολογία της και από την αρχαιότητα. Το φάσμα της αρχαιογνωσίας του Ρίτσου είναι ευρύτατο (Όμηρος, Τραγικοί, Θουκυδίδης, Πλάτωνας, Πλούταρχος κ.ά.). Ειδικότερα η επίδραση του Ομήρου με αναφορές και στην *Ιλιάδα* και στην *Οδύσσεια* είναι εμφανής ήδη σε ποιήματα της δεύτερης¹ ποιητικής περιόδου (1936-1945). Στο *Εμβατήριο του Ωκεανού* (1939-40), το οποίο συμβολικά καλύπτει το χρονικό διάστημα από τον Τρωικό Πόλεμο ως το χρόνο συγγραφής του, ανακαλούνται αυτόματα σκηνές από την *Οδύσσεια*, ενώ η *Ιλιάδα* μνημονεύεται στα *Σφουρίγματα Τραίνων* (1939-1954), συλλογή της ίδιας περιόδου.

Η χρήση, όμως, της αρχαίας μυθολογίας, σύμφωνα με τη μυθική μέθοδο, με στόχο την απόδοση της σύγχρονης πραγματικότητας με αναφορά στο μυθικό παρελθόν, εντοπίζεται στους μακρόστιχους αρχαιόθεμους θεατρομορφους μονολόγους της *Τέταρτης Διάστασης* (1972), σε ολιγόστιχα ποιήματα της συλλογής *Μαρτυρίες*, κυρίως στη Β΄ σειρά, (1964-1965) καθώς και στις τρεις σειρές της συλλογής *Επαναλήψεις* (Α΄ 1963-65) και (Β΄ 1968, Γ΄ 1969). Ο Ρίτσος την άποψή του για τη μυθική μέθοδο και τα πλεονεκτήματά της διατυπώνει σε επιστολή του προς τη Χρύσα Προκοπάκη² σχολιάζοντας τις αδυναμίες των επικαιρικών του ποιημάτων. Ως κύριες συμβολές της αναφέρει τις ακόλουθες: «τη διάσταση του μύθου, την προϋπάρχουσα μαγεία της απόστασης, την άξιαφη μουσική των αναχρονισμών, την ελευθερία κίνησης της φαντασίας, την ευκολία της μεταμπίεσης και της ακραίας ομολογίας κάτω απ' την προσωπίδα του άλλου, τη στοχαστική κίνηση του λόγου απ' το φιλτραρισμένο μέσω των εποχών αίσθημα και νόημα που δεν υπόκειται στην αναγκαιότητα της λαχανιασμένης στιγμής». Όπως έχει φανεί η χρήση της μυθικής μεθόδου προσφέρει τη δυνατότητα στο Ρίτσο, κατεξοχήν πολιτικό και κοινωνικό ποιητή, να διευρύνει τα επικαιρικά του νοήματα και μυθολογώντας τα να δίνει σ' αυτά μεγαλύτερο βάθος, πολυσημία, οικουμενικότητα. Παράλληλα, ενδέχεται, η χρήση της μυθολογίας να αποτελεί διέξοδο και στις ψυχικές του εντάσεις, χωρίς αυτό να επιτυγχάνεται πάντα. Ο ίδιος ομολογεί:

.....«Κι ύστερα, που άναψαν οι λάμπες

μπήκαμε μέσα κι ανατρέξαμε και πάλι στη Μυθολογία, αναζητώντας κάποια βαθύτερη συσχέτιση, μια μακρινή, γενική αλληγορία να πραΰνει τη στενότητα του ατομικού κενού. Δε βρήκαμε τίποτα».³

Από το χώρο του μύθου ο Ρίτσος επιλέγει συχνά τον Όμηρο τον οποίο, μάλιστα, θεωρεί και δάσκαλό του στο χειρισμό του υλικού της μνήμης. «Πρώτος ο Όμηρος με δίδαξε να βρίσκω τρόπους να μην αφήσω τίποτα να χαθεί από τις μνήμες του μεγάλου ταξιδιού, από τα δώρα που έλαβα και θ' άφηνά – να μην χαθεί τίποτα απ' το όνειρο, το μύθο και την ιστορία».⁴ Η ομηρική έμφαση στη μνημόνευση της λεπτομέρειας που ενστερνίζεται και υιοθετεί ο Ρίτσος παραπέμπει στην Καβαφική «χρήση» της ιστορίας και του μύθου. Τόσο σε μονολόγους της *Τέταρτης Διάστασης (Ισμήνη, Χρυσόθεμις, κ.ά.)* όσο και σε μυθολογικά ποιήματα των συλλογών *Μαρτυρίες Α' και Β' ή Επαναλήψεις Α', Β', Γ'* ο ποιητής επιμένει στη λεπτομέρεια, αναδεικνύει επιμέρους και, φαινομενικά ήσσονα ιστορικά ή μυθολογικά γεγονότα, προβάλλει δευτεραγωνιστές ή «μη-ήρωες». Τρία ομηρογενή ποιήματα της συλλογής *Μαρτυρίες Β'* αναφέρονται στους συντρόφους του Οδυσσέα γενικά και ειδικότερα στον Ευρύλοχο και στον Ελπήνορα.⁵ Ο τελευταίος θα μας απασχολήσει εδώ. Ο Ρίτσος δεν τον κατονομάζει, αλλά τον χαρακτηρίζει «μη-ήρωα». Ο Γ.Π. Σαββίδης θεωρεί ότι τα τρία αυτά ποιήματα αναιρούν τις σχετικές απόψεις του Σεφέρη.⁶ Είναι γεγονός ότι στίχοι όπως «πήγανε, μια φορά, χορτάτοι, ποιος θα τους κατηγορήσει;» συνηγορούν μ' αυτήν την άποψη. Πάντως το ποίημα «Μη-ήρωας», που ξεκάθαρα αναφέρεται στον Ελπήνορα, δε φαίνεται να έχει ως στόχο μόνο το σεφερικό Ελπήνορα. Είναι μια κατάθεση των προσωπικών του απόψεων για τους αντιήρωες, τους αφανείς «εργάτες» μιας συλλογικής προσπάθειας για την κατάκτηση ενός στόχου. Ο ποιητής αντιτίθεται τόσο στην αντίληψη του Ομήρου για το μικρότερο σύντροφο του Οδυσσέα όσο και στη γενικότερη πρόσληψη του ομηρικού ή αντιομηρικού αυτού ήρωα ως ενός μέθυσου, «φορέα του κακού», ευάλωτου συναισθηματικά, «ενός άμοιρου ανθρώπου» όχι μόνο από τους Έλληνες ποιητές του μεσοπολέμου, αλλά και από τους σύγχρονους τους ξένους, όπως ο Τζόυς, ο Πάουντ, ή ο Ζιρωντού.⁷

Ας δούμε το ποίημα του Ρίτσου:

Μη-ήρωας

- 1 Αυτός, που, ακούγοντας το βήμα των συντρόφων του
να ξεμακραίνει πάνω στα χαλίκια, μες στη μέθη του,
αντί να κατεβεί τη σκάλα που 'χε ανέβει, πήδησε ίσα
τον τράχηλό του κόβοντας, έφτασε πρώτος
5 μπροστά στο μαύρο στόμιο. Κι ούτε του χρειαστήκαν

εκείνες οι μαντείες του Τειρεσία. Κι ούτε που άγγιξε
 το αίμα του μαύρου κριαριού. Το μόνο που ζήτησε
 ήταν μια πήχη τόπος στ' ακρογιαλία της Αιαίας
 κι εκεί να στήσουν το κουπί του – εκείνο που 'λαμνε
 10 πλάι στους συντρόφους του. Τιμή, λοιπόν, και δόξα
 στ' όμορφο παλικάρι. Αλαφρόμυαλο το 'παν. Ωστόσο
 μήπως δε βοήθησε κι εκείνο κατά δύναμη
 στο μεγάλο ταξίδι τους; Για τούτο, κιόλας, ο Ποιητής
 15 το μνημονεύει χώρα, αν και με κάποια περιφρόνηση,
 κι ίσως γι' αυτό ακριβώς με πιότερο έρωτα.

Στους δέκα πρώτους από τους συνολικά δεκαπέντε στίχους του ποιήματος ο Ρίτσος αποδίδει συνοπτικά όσα ο Όμηρος αφηγείται για τον Ελπήνορα στους στίχους κ 550–559 και λ 75–78⁸.

κ

550 Μα κι από κείθε απείραχτους δεν πήρα τους συντρόφους·
 «κάποιος, ο Ελπήνορας, μικρός, κι όχι άντρας στους πολέμους
 μήτε και στα μυαλά γερός παράμερα απ' τους άλλους
 είχε πλαγιάσει στη σκεπή των παλατιών της Κίρκης,
 δροσιά να βρη με του κρασιού το βάρος ζαλισμένος.
 555 Μα ακούγοντας το σάλαγο που φεύγανε οι συντρόφοι,
 πετιέται απάνω· αστόχησε να κατεβή απ' τη σκάλα
 ξανά την αφηλή, κι ομπρός ίσια τραβώντας πέφτει
 από τη στέγη· ο σβέρκος του έσπασε από τα σφοντύλια,
 559 κι αμέσως στου Άδη τους βυθούς κατέβηκε η ψυχή του»

λ

[μιλάει η ψυχή του Ελπήνορα]
 75 «και βάλε στον αφρόλευκο γιαλό κοντά μνημούρι,
 να με πονούν τον άμοιρο κατόπι όσοι το βλέπουν
 κάμε μου αυτά, που το κουπί στο μνήμα απάνω στήσε
 το ίδιο που ζώντας έλαμνα μαζί με τους συντρόφους».

Συγκρίνοντας τα δύο κείμενα παρατηρούμε ότι ο Ρίτσος αφηγείται μεν το γεγονός της μέθης του Ελπήνορα, το επακόλουθο γκρέμισμά του από τη σκάλα, το σπάσιμο του σβέρκου του, την άμεση κατάβαση της ψυχής του στον Άδη, αποσιωπά, όμως, τους υποτιμητικούς γι' αυτόν ομηρικούς χαρακτηρισμούς: «όχι άντρας στους πολέμους, μήτε και στα μυαλά γερός» (κ 551-552). Στη συνέχεια αναφερόμενος στο μοναδικό αίτημα του Ελπήνορα να θαφτεί στην παραλία της Αιαίας, ο Ρίτσος επανηγγράφει σχεδόν τους στίχους (λ 75, 77-78), παραλείπει όμως το στίχο λ 76, ο οποίος περιλαμβάνει τον αυτοχαρακτη-

ρισμό του Ελπήνορα ως «άμοιρου». Αυτά όμως τα προσδιοριστικά γνωρίσματα είναι που υπέβαλαν, τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην ελληνική λογοτεχνία, τη δημιουργία ενός μυθοπλαστικού ήρωα, αντιπροσωπευτικού τύπου της καθολικής μετριότητας της μεσοπολεμικής εποχής και κοινωνίας. Ο μέτριος νοητικά, ο δειλός, ο ασπόνδυλος ομηρικός δευτεραγωνιστής εκπροσωπεί τη γενικευμένη διάλυση, την υποτακτικότητα και την αναισθησία που κυριαρχεί κατά το μεσοπόλεμο, στην Ευρώπη.

Ο Ρίτσος στο ποίημα αυτό δε συμπαρατάσσεται με την άποψη αυτή. Στόχος του είναι η κατάθεση της δικής του κοινωνικοπολιτικής κοσμοαντίληψης, η προβολή της συμβολής των ανώνυμων, απλών ανθρώπων σε συλλογικούς αγώνες και κοινές προσπάθειες. Την άποψη αυτή ενισχύει και η λέξη «σύντροφοι» που ο ποιητής χρησιμοποιεί δύο φορές, λέξη που απομακρύνεται από το αρχαιοελληνικό συγκείμενο και φορτίζεται ιδεολογικά αν όχι στον πρώτο (1ο), οπωσδήποτε στο δέκατο (10ο) στίχο.

Στους τελευταίους πέντε στίχους ο Ρίτσος διευρύνει τη μυθολογική παράδοση. Αποδίδει «τιμή και δόξα» (στ. 10) στον αντιήρωα Ελπήνορα τον οποίο χαρακτηρίζει «όμορφο παλικάρι» (στ. 11). Με την προβολή της ανδρείας, καθώς και με την αμφισβήτηση της μικρόνοιας του Ελπήνορα: «αλαφρόμυαλο το 'παν» (στ. 11) ανατρέπει τον αρχαιοελληνικό, ομηρικό συμβολισμό του. Δίνει έμφαση στη συμμετοχή του και στη συμβολή του στο «μεγάλο ταξίδι», γεγονός που αιτιολογεί την ιδιαίτερη μνεία του Ομήρου σ' αυτόν.

.....«Ωστόσο
μήπως δε βοήθησε κι εκείνο κατά δύναμη
στο μεγάλο ταξίδι τους; Για τούτο, κιόλας, ο Ποιητής
το μνημονεύει χάρια...».

Αναγνωρίζει την περιφρόνηση του Ποιητή προς το μικρότερο σύντροφο του Οδυσσέα, η οποία όμως, κατά το Ρίτσο, μετριάζεται από την ιδιαίτερη αγάπη και τρυφερότητα και κυρίως απ' τον «πιότερο έρωτα» (στ. 15), που αισθάνεται γι' αυτόν. Εξάλλου η ομορφιά αποτελεί συστατικό που ο ίδιος, με καθαφική αισθητική, αποδίδει στον αντιήρωά του: «όμορφο παλικάρι»⁹.

Το σύντομο αυτό ποίημα αποκαλύπτει ότι ο Ρίτσος κατορθώνει, με πυκνότητα και λιτότητα λόγου, να χειρίζεται τολμηρά τον αρχαίο μύθο ανατρέποντας καθιερωμένα σύμβολα. Η μυθική μέθοδος στο ποίημα αυτό συμβάλει στην ανάδειξη και συμβολοποίηση της κοινωνικής ηθικής του Ρίτσου με την καταξίωση του ανώνυμου αντιήρωα. Η σχέση του ποιητή με το αρχαίο πρότυπο είναι διττή. Σέβεται τη δομή του ομηρικού έπους και μεταγράφει συνοπτικά τα σχετικά γεγονότα, δίνοντας διάρκεια στο μύθο. Παράλληλα, όμως, ανασηματοδοτεί και ανατρέπει την ιδεολογία του αποδεσμεύοντας τον ήρωά του, από τον παραδομένο στο αρχαιοελληνικό κείμενο συμβολισμό

του, τον οποίο διαφοροποιεί. Μ' αυτό τον τρόπο καθιστά τον ομηρικό ήρωα φορέα των δικών του κοινωνικοπολιτικών αντιλήψεων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για το χωρισμό του έργου του Γ. Ρίτσου σε περιόδους βλ. Γ. Βελουδής, «Για μιαν ιστορική Ανθολογία Ρίτσου» στο *Προσεγγίσεις στο έργο του Γιάννη Ρίτσου*, εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1984, σσ. 19-32.
2. Ρίτσος Γ., «Ένα γράμμα του για την ποίησή του» στο περ. *Νέα Εστία*, Χριστούγεννα 1991, τόμ. 130, τεύχ. 1547, σ. 95. Το γράμμα φέρει ημερομηνία 15.V.72.
3. Ρίτσος Γ., «Ούτε η Μυθολογία», *Επαναλήψεις Β', Ποιήματα Ι*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα, σ. 51.
4. Ρίτσος Γ., *Με το σκούνημα του αγκώνα*, Εκδόσεις Κέδρος 1984, Αθήνα, σ. 125.
5. Τα ποιήματα τιτλοφορούνται: «Συγγνώμη», «Ευρύλοχος», «Μη-ήρωας».
6. Σαββίδης Γ.Π., *Μεταμορφώσεις του Ελπήνορα*. (Από τον Πάουντ στον Σινόπουλο), Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1990, σσ. 25-29. Βλ. ακόμη Πιερός Μιχάλης, «Ρίτσος – Σεφέρης: Συγκλίσεις και αποκλίσεις στη “μυθική μέθοδο”» στο τόμο *Διεθνές Συνέδριο. Ο ποιητής και ο πολίτης Γιάννης Ρίτσος*, επιμ. Αικ. Μακρυνικόλα και Στρ. Μπουρνάζος, Μουσείο Μπενάκη, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2009, σσ. 82-92.
7. Ο *Ελπήνορας* (1933) του Άρτσιμπαλντ Μακλής σε αντίθεση, χαρακτηρίζεται από ωριμότητα και σαρκαστική κριτική διάθεση.
8. Οι διάσπαρτες αναφορές για τον Ελπήνορα στην *Οδύσσεια* απαντώνται στις ραψωδίες κ 550-559, λ 51-78 και μ 8-15. Για τους επιλεγμένους στίχους του έπους βλ. Ομήρου, *Οδύσσεια* έμμετρο μετάφραση Αργύρη Εφταλιώτη, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, ΧΧ.
9. Την ανάδειξη του «ασήμαντου» ιστορικού προσώπου ή γεγονότος με την παράλληλη προβολή του ερωτισμού επιχειρεί με αισθητική γοητεία στην ποίησή του ο Καβάφης από τον οποίο φαίνεται να επηρεάζεται ο Ρίτσος. Βλ. ενδεικτικά τα ποιήματα «Οροφέρνης» και «Καισαρίων».

